

Dunyo
adabiyoti
kutubxonasi

ХОЛИД ҲУСАЙНИЙ

Тоғлар ҳам
садо берди

ХОЛИД ҲУСАЙНИЙ

**Тоғлар ҳам
садо берди**

Тошкент 2016

ҲАММИ АСР АВЛОДИ

УЎК: 821.512.133-3

КБК:84(7)

Ҳ – 94

Ҳусайний, Холид

Тоғлар ҳам садо берди: роман. Холид Ҳусайний / Инглиз тилидан Мунира Норова таржимаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 240 б.

ISBN 978-9943-27-759-5

Америкалик афгон адиби Холид Ҳусайний навбатда эътиборингизга ҳавола этилаётган асари орқали яна ўша мавзуга – уруш ҳаётини барбод қилиб юборган инсонлар тақдирига муурожаат қилади. Бу гал асарда яхлит бир қаҳрамон йўқ. Пари, Абдулла, Парвона, Наби, Маркос, Адел, Идрис, Ваҳдатилар – уларнинг ҳар бири ўз тақдири мисолида яшаётган жамияти, ўзини ўраб турган ижтимоий муҳит ҳақида ўқувчида маълум тасаввур уйғотади.

Онаси дан ёлғиз ёдгори – сингисини ўз бағрида улғайтирган, аммо кейинчалик болалик хотиралари бутунлай унут бўлган ҳолда, бошқа она бағрида улғайган қиз тақдири; ўз виждони олдида покланишни истаган, биргина мактуб орқали қалбидаги ҳақиқатларни ошкор қилган Наби ҳаёти; юзларини ит таниб бўлмас даражага солган қизининг келажак ҳаётини бутунлай дугонаси измига ташлаб, «ошиғи» ортидан кетган аёл қисмати – уларнинг ҳаммаси ҳақида ушбу китобда ўқийсиз.

Инглиз тилидан
МУНИРА НОРОВА
таржимаси

ISBN 978-9943-27-759-5

© Холид Ҳусайний, «Тоғлар ҳам садо берди». «Янги аср авлоди», 2016 йил.

I

1952 йил. куз.

Демак, эртак эшитгингиз келяпти. Сизга бир эртак айтиб бераман. Фақат бир донагина. Иккалангиз ҳам бошқа сўрамайсиз. Кеч бўлди, сен билан узоқ сафар олдида турибмиз, Пари. Бу тун яхши ухлаб олишинг керак. Сен ҳам, Абдулла. Синглинг билан мен сенинг ёрдамингга ишониб қоламиз, болам. Онанг ҳам сенга суянади. Энди эса эртакни бошлайман. Гапимни бўлмай, яхшилаб тинланг.

Қадим ўтган замонда ер юзида девлар-у жинлар, баҳайбат мавжудотлар кезиб юрган даврларда Аюб Бобо исмли деҳқон яшаган экан. У оиласи билан Майдан Сабз деб номланган миттигина қишлоқда умргузаронлик қилар экан. Катта оиласини боқаман деб Аюб Бобонинг кунлари оғир меҳнат остида ўтиб борар, ҳар куни саҳардан то шомга қадар ер ҳайдаб ер ағдарар, нимжон писта дарахтларини парвариш қилиб тер тўкар экан.

Қишлоқ аҳолисининг барчаси оғир ҳаёт кечирар эдилар. «Кўм-кўк дала» маъносини англатган Майдан Сабз тариқча ҳам ўз номига ўхшамаган хароба бир жой эди. Серқоя тоғлар занжири билан қуршалган қақраган бир текисликда жойлашган эди. Қайноқ гармсел қум зарраларини юзга уфурар, қишлоқдан ярим кунлик нарида жойлашган ягона дарё ҳам йиллар ўтган сайин қуриб борарди. Шундай бўлса-да, Аюб Бобо Майдан Сабзда се-

вимли рафиқаси ва бир-биридан ақлли, одобли уч ўғил-у икки қизалоғи билан бахтли ҳаёт кечирар эди. Фарзандлардан энг севимлиси – кенжатоғ Қайс эди. Уч яшар Қайс кўзлари тиниқ тўқ зангори жимитдек бола бўлиб, ширин кулгиси билан учраган одамни мафтун қиларди. Оёғи чиқиб, илк қадамларини ташлай бошлагач, юришдан завқ олган Қайс уззукун тинмай юрарди. Сўнгроқ эса тунлари ҳам ухлаб туриб, юриб кетадиган одат чиқарди. Лой кулбасидан киши билмас чиқиб қоронғилик қўнига сингиб кетарди. Оиласи бундан ташвишга туша бошлади. Йиқилиб-қоқилишидан, тунда йўқолиб қолишидан юрагини ҳовучлаб яшай бошлаган эр-хотин турли-туман дори-дармонни қўллаб кўрдилар. Ҳеч бири даво бермади. Шунда Аюб Бобо бир содда усулни ўйлаб топди. Эчкисининг бўйнидаги жажжи кўнғироқни олиб, Қайсининг бўйнига тақиб қўйди. Шундай қилиб, Қайс ярим тунда ўрнидан туриб кетса, кўнғироқча овози уйдагиларни уйғотар эди. Шу-шу гўдак кўнғироқдан бир он бўлса-да ажралмай ўсди, уйқусида юриб кетишлар ҳам барҳам топди.

Афсуски, Абдулла, Пари, тоғ ортидан қадамлари ерни титратиб, гулдурос овози Майдан Сабз аҳлини ваҳмга солиб бир кўзли дев тушди-ю Аюб Бобонинг бахтли кунлари ўз поёнига етди. Кўрқувга тушган одамлар уйларига қамалиб олдилар. Улар дев нима сабабдан келганини яхши билишарди. Дев қай бир уйнинг томини қоқса, ўша оила бир фарзандини девга топширишга мажбур эди. У болани олиб, келган жойига қайтиб кетарди. Фариб ота-она эса фарзандини қайтиб кўрмас эди. Агар оила фарзандларидан бирини беришдан бўйин товласа бу баҳайбат мавжудот оиланинг бор фарзандидан жудо қиларди. Дев болаларни қаерга олиб кетарди, дейсизми? Баланд тоғ чўққисидаги

қалъасига. Қалъа Майдан Сабздан анча олисда, бепоен далалар, чексиз саҳролар, осмонўпар тоғ тизмалари ортида жойлашган эди. Кимса унинг худудига қадам қўйишга журъат қилолмас эди.

Менимча, дев қайси уйнинг томини қоққанини фаҳмладингиз. Аюб Бобо ва унинг хотини қайғудан толдек титради. Болалар уввос тортиб йиғлай бошлади. Дев саҳаргача вақт берган эди. Мушфиқ эр-хотин болаларнинг ҳеч биридан кўзи қиймай, танлашда қийналишарди. Охир-оқибат оила бошлиғи ҳовлидан бир хил ўлчамда беш дона тош тегиб келиб, уларнинг ҳар бирига фарзандларининг исмини алоҳида ёза бошлади. Сўнг тошларни бир қопчага солиб, аралаштирди-да, хотинига узатди.

«Ундай қилолмайман, – зор қақшади она. – Мен бунга чидай олмайман» «Мен ҳам», – деди ота. Аммо шарқ томондан тепаликлар ортидан қуёш бош кўтарай деб турган, вақт етиб келган эди.

Иложсиз қолган Аюб Бобо кўзларини чирт юмди-да, қопдаги тошлардан бирини олди. Тошга ёзилган исмга кўзи тушди-ю, ўкириб юборди. Бу оиланинг севимлиси кенжатой Қайс эди. Юраклари пора ота кенжасини кўтарганида, ҳеч нарсадан хабари йўқ Қайс отасининг бўйнидан шодон қучиб олди. Унинг бахтиёрлиги отаси уни ташқарига чиқариб қўйиб, эшикни ёпиб олганида нима бўлганини англаб етгунига қадар давом этди, холос. Гўдак жон ҳолатда жажжи мушти билан эшикни уриб, ичкарига киришни ўтиниб сўрар экан, Аюб Бобо кўзларидан шашқатор ёшлар оқизиб, «Кечир мени, кечир», дея тинимсиз шивирлар эди. Бирдан ерлар девнинг оёқ зарбидан титраб, улкан қадам товушига гўдак чинқириғи қоришиб кетди. Лаҳза ўтмай бутун борлиқ сукунат остида қолди. Аюб Бобо эса ҳануз Қайсдан афв сўраб юм-юм йиғларди.

Абдулла, синглинг ухлаб қолди. Оёқларини кўрпага ўраб қўй. Шундай. Яхши. Эртакни шу ерда тўхтатсам ҳам бўларди. Йўқми? Давомини эшитгинг келаяптими? Майли.

Қаерга келиб қолган эдим? Ҳа, ёдимга тушди. Қирқ кун болага аза тутилди. Қўшнилари ҳар куни чуқур ғуссада қолган бу оиладан хабар олар, ҳар ким қурби етгунича нимадир кўтариб келар эди. Аюб Бобо бу азобга ҳеч кўна олмас, бир бурчакда туз тотмай сассиз ўтирар эди. Орадан йиллар кечди. Аюб Бобонинг қайғуси ортса ортдики, ҳеч камаймади. Ҳануз Қайсни унута олмай, телбасифат бир кўлкага айланди. Кунлардан бир кун Аюб Бобо тонг саҳардан оёққа қалқиб, қопини нон бурдалари билан тўлдириб, уйдагиларига билдирмай сафарга отланди. У узоқ йўл босди, пойабзали титилиб кетгач, уларни чилвир билан маҳкамлаб олди. У ҳам дош бермагач, яланг оёқ йўлида давом этди. Ва ниҳоят дев қалъаси қад ростлаган ўша тоғ чўққисига етиб келди. Аюб Бобо қалъанинг баҳайбат дарвозасига тош улоқтирган эди, девнинг гумбурлаган товуши келди: «Ким бунга журъат этди?»

Аюб Бобо ўзини таништирди. «Нега келдинг? Ўлгинг келдимми?» – ғазабланди дев. «Ўлдиргани келдим», – деди Аюб Бобо тап тортмай.

Дарвозанинг нариги томонида бир зум сукунат чўқди. Сўнг дарвоза ғийқиллаб очилиб, махлуқнинг даҳшатли ҳайбати Аюб бобонинг боши узра пайдо бўлди. «Шундайми?» – чақмоқдек гумбурлади махлуқ. «Ҳа! Бугун иккимиздан биримизнинг ҳаётимизга нуқта қўйилади», – деди Аюб Бобо. Дев бу майда махлуқотни бир ямлаб ютиши учун бир лаҳза кифоя эди. Аммо негадир у иккиланиб қолди. Балки бунга сабаб Аюб Бобонинг телбаларча жасорати сабаб бўлгандир. Улар узоқ суҳбатлашишди. Ниҳоят дев отага ўғлини кўрсатишга рози

бўлди. Махлуқ уни маҳобатли бир хонага бошлаб кирди. Хонанинг тўрида парда тортилган эди. Дев пардани тортиб очди. Аюб Бобонинг кўз ўнгида анвойи гулларга тўла, ҳар қадамда зилол булоқлари бор, мрамар кўшкли кўм-кўк улкан боғ намоён бўлди. Дарахтлар тагида қувнаб чопқиллаб юрган болалар орасида ўғли Қайсга кўзи тушди. Болалар ораста кийинтирилган эди. Аюб Бобо ўғлини уйга олиб кетишни истади. Дев унга бир қумсоат берди. «Майли, олиб кетишингга рухсат бераман,» – деди дев. – Аммо соатдаги қумлар тўкилгунича обдан ўйла. Агар олиб кетишни танласанг, у бу ерга сира қайтиб келмайди. Агар қолдиришни танласанг, сен бу ерга сира қайтиб келмайсан». Бошда ўғлини сўзсиз олиб кетишга тайёр турган ота, бир оз ўтиб ўйга толди. Ортда ўғлини қанчалар оғир ҳаёт, ўзи ва бошқа деҳқонлардаги каби қашшоқлик кутаётганини эслаб, сиқилди. Бу ердаги тўқис ҳаёт ўғли учун минг чандон афзаллигини билгач, ота юрак-бағри эзилиб ўғлини қолдиришга қарор қилди. Кетар чоғ дев қўлига бир шишада суюқлик бериб, сафари давомида ичиб боришни тайинлади. Узоқ вақт йўқ бўлиб кетган отани оиласи интиқиб кутиб олди. Ҳамқишлоқларининг «Қаерга кетган эдинг?», «Сенга нима бўлди?», «Нималарни кўрдинг?» деган саволларининг ҳеч бирига жавоб бера олмади. Чунки у барини унутиб қўйган эди. Сафарни ҳам, дев қалъасини ҳам, ўғлини кўрганини ҳам эслай олмас эди.

Кўрдингми, Абдулла, дев унга қанчалар шафқат кўрсатди. Дамлама унинг хотирасидан барча азобларни ўчириб ташлаган эди. Баҳор келганида узоқ йиллар оғир ҳаёт кечирган Майдан Сабзнинг осмонида бахт юлдузи чарақлади. Мавсум серёмғир келиб, бутун борлиқ яшилликка бурканди. Умрлари давомида илк бор болалар кўм-кўк майса усти-

да чопқиллаб ўйнадилар. Ҳосил йиллар ўтган сайин мўл бўлиб, одамлар бахтли яшай бошладилар. Аюб Бобога нима бўлди, дейсанми? У кексайиб, барча фарзандларининг тўйларини кўриб, невараларини ўйнатиб шодон ҳаёт кечирарди. Аммо баъзи-баъзида негадир уйқуси қочиб кетар, шундай пайтларда уйдагиларга билдирмай чиқиб кетиб, даласининг тўридаги тошга ўтириб хаёлга чўмар, тунги табиатнинг ажиб сасларига қулоқ тутарди. Шу чоғ алақандай яна бир овоз – қўнғироқчанинг маънос жириглаши қулоғига чалинар эди. Аюб Бобо бу қандай овоз эканлигини, қаердан келаётганини била олмай хуноб бўларди.

Мана, болажоним, эртақ ҳам ниҳоясига етди. Вақт ҳам алламаҳал бўлиб қолди. Синглинг билан азондан туришимиз керак. Шамни ўчириб, кўзларингни юм. Яхши дам олгин. Эртага тонгда сен билан хайрлашамиз.

II

1952 йил. КУЗ.

Абдуллага отаси илгари ҳеч қўл кўтармаган эди. Бугун эса чаккасига зарб билан урганида боланинг кўзларидан ҳайрат ёшлари отилиб чиқди. У шу заҳоти ёшларини тийишга уринди.

– Уйга қайт! – тишларини ғижирлатди ота.

Тепадан Парининг йиғлаб юборгани эшитилди. Бу гал ота боланинг чап юзига янаям қаттиқроқ урди. Абдулланинг чап қулоғи шанғиллаб кетди, юзлари оловдек ёниб, кўз ёшлари шашқатор оқа бошлади. Ота эгилиб яқин келди, боланинг кўз ўнгиди отанинг қорайган юзи, чўл ва тоғлар, осмон – бари чаплашиб кетди.

– Сенга уйга қайт, дедим, бола, – буюрди ота кўзлари аламга тўлиб.

Абдулла қилт этмади. Оғир ютинди-да, куннинг бетидан пана қилиб турган чехрага кўзларини қисиб қаради. Олдда турган қизил аравадан Пари қўрқувдан қалтираб «Аболла» деб бор овозда чақирарди.

Ота Абдуллага ўткир нигоҳи билан бир зум қараб турди-да, сўнг оғир қадамлар ташлаб, арава томон кетди. Пари ётган жойидан қўлини чўзиб, Абдуллага интилди. Бола араванинг юришига қўйиб берди. Сўнг қўлларининг орти билан кўзларини артди-да, араванинг ортидан эргашди.

Бир муддат ўтиб, ота ўғлига Шодбоғлик болалар Парининг ити – Шужага қандай тош отган бўлсалар худди шундай тош ота бошлади. Тош Абдуладан сал берига келиб тушди. Бола отаси билан Парининг силжишини кутиб туриб, яна уларга эргашди. Ниҳоят қуёш ғарб томон оғай деганда ота яна бир бор тўхтади. Абдулла томон бурилиб, уни имлади.

– Айтганингдан қолмайсан-а, – деди ота.

Пари дарров Абдулланинг қўлидан ушлаб олди. Қизалоқ ёшга тўла кўзлари билан акасига боқар, Абдулла ёнида бўлса, унга ҳеч нарса хавф солмайдигандек нуқул жилмаяр эди. Абдулла ҳар тун сингисини билан каравотда ётгани каби бармоқларини унинг бармоқларига ўтказиб олди.

– Сен уйда, онанг билан Иқбол ёнида қолишинг керак эди, – деди Ота.

«У сизнинг хотинингиз. Менинг онамни эса аллақачон кўмганмиз», хаёлида сўзлади бола. У бу сўзларни овоз чиқариб айта олмаслигини биларди.

– Яхши, юра қол, – рози бўлди Ота. – Аммо йиғлаш йўқ, айтиб қўяй. Тушундинг-а?

– Ҳа.

– Мен сени огоҳдантирдим.

Сўнг у Парининг қўлидан тутганча чўлнинг ўнқир-чўнқир сатҳи бўйлаб имиллаб силжиётган арава ёнида юриб кетди. Ака-сингил қувониб зимдан бир-бирига қараб-қараб қўярдилар. Аммо отасининг важоҳатидан чўчиб, бахтли онлардан айрилиб қолмаслик учун сўз қотмай келишар эди. Чор-атрофни ҳадсиз дашт кенгликлари ўраб олган. Узоқларга чўзилган бу маконда учаласидан бошқа зоғ кўринай демайди. Қилт этган шабада йўқ. Абдулланинг қулоғига отаси тортиб кетаётган араванинг бир маромда ғичирлаши-ю ўзининг нафас олиши эшитиларди холос.

Бир муддатдан сўнг катта бир тошнинг соясида дам олиш учун тўхтадилар. Ота чуқур уф тортиб араванинг бандини туширди.

– Кобулга ҳали қанча бор? – сўради Абдулла.

Отаси болаларига боқди. Унинг исми – Сабур. Қорамағиздан келган, яноқлари туртиб чиққан, қирғийбурун, кўзлари ботиқ эди. Чўпдай озғин бўлса-да, тинимсиз меҳнатдан мушаклари бўртиб чиққан бақувват одам эди.

– Агар шу кетишда кетсак, – деди у ҳўкиз терисидан тикилган мешни оғзига олиб бораркан. – Эртага туш пайти етиб борамиз.

– Нега Наби тоға бизни олиб кетмади? – сўради Абдулла. – Ҳайтовур машинаси бор эди.

Ота кўзлари олайиб унга қаради.

– Шунча йўлни яёв босиб ўтмаган бўлармидик...

Ота индамади. Бошидан яғири чиққан дўпписини олиб, кўйлагининг енги билан терлаган манглайини артди. Пари аравадан туриб ҳаяжон билан бармоғини нуқиб кўрсатди:

– Қара, Аболла! Яна битта!

Абдулла у кўрсатган тарафга қаради. Тошнинг соясида ёниб бўлган пистакўмирдек кулранг тусда узун бир пат ётарди. Абдулла бориб патнинг учи-

дан оҳиста тутди-да, чангини пуфлаб учирди. «Лочинники», – ўйлади у патни айлантириб кўрар экан. – Балки кабутарники, ё чўл тўрғайникими-кан?» У шу кунгача жуда кўп патларни учратган эди. «Йўқ, лочиннинг пати». У патни яна бир пуфлаб, синглисига узатди. Пари димоғи чоғ бўлиб, патни қаттиқ тутиб олди.

Пари Шодбоғдаги уйида ёстиғи остида Абдулла унга совға қилган темир чойқутичани сақларди. Қутининг занглаган зулфинчаси бор эди, қопқоғида иккала қўлида буғи чиқиб турган чойни тутиб, қизил камзул кийган, саллали, соқол қўйган бир ҳинднинг сурати солинганди. Қутининг ичи эса Пари тўплаган турфа патлар билан тўла эди. Энг чиройлилари сақланарди у ерда. Хўрознинг тўқ яшил ва қуюқ қизил пати, оппоқ кабутар пати, манави қора доғлари бор кулранг пат чумчуқники, ва ниҳоят Парининг энг севимлиси, ғурури – учиди чиройли катта кўзи бор, камалакдек товланадиган яшил товус пати.

Сўнгги патни бундан икки ойгина олдин Абдулла совға қилган эди. Абдулла қўшни қишлоқларнинг бирида оиласи товус сақлайдиган бир бола ҳақида эшитиб қолганди. Бир куни отаси Шодбоғнинг жанубидаги шаҳарга ариқ қазишга кетганида, Абдулла ўша қишлоққа бориб болани излаб топади, ундан бир дона товус пати сўрайди. Музокара узоқ давом этади, ниҳоят, Абдулла патга пойабзалини алмаштиришга рози бўлади. Товус патини шимининг орқа томонига қистириб олиб қайтар экан, ялангоёқлари тиканлар санчилавериби қонаб борарди.

Уйига етиб келганида кулба олдида ўтай онаси – Парвонанинг тандир атрофида эгилиб кундалик нонни ёпаётганига кўзи тушди. Ўша заҳоти уйлари яқинидаги улкан эман ортига беркиниб, онасининг ишини тугатишини пойлади. Дарахт шохла-

ри орасидан мўралаб елкалари кенг, қўллари узун бу аёлни кузатиб туриб қолди. Парвонанинг дағал қўллари, калта-калта бармоқлари, дум-думалоқ семиз юзлари ҳеч исмига мос келмас, капалакнинг нозиклиги зарра бўлса-да акс этмасди унда.

Абдулла уни ҳам ўз онасидек севишни истарди. Бундан уч ярим йилча аввал Абдулла етти ёшга тўлганида Парини дунёга келтираётиб кўз юмган онасидек. Абдулла бора-бора юзини унутаётган онасидек. Ҳар кеча кафтлари орасига бошини тўтиб, ёноқларини силаб алла айтадиган онасидек.

*Тут дарахти соясида бир
Кўрдим маъюс жажжи парини.
Қай бир оқшом шамол учириб
Олиб келган маъюс парини.*

У янги онасини ҳам худди шундай севишни истар эди. Худди шунингдек, Парвона ҳам унга меҳр беришни ич-ичидан истаса керак, деб ўйларди Абдулла. Ҳар йўталганда, ҳар акса урганида ташвишланадиган, юзларидан тинмай ўпадиган бир яшар Иқболни севгандек каби. Ёки биринчи фарзанди Умарни севгандек каби. Аёл Умарни жуда севарди. Аммо у икки ҳафталигидаёқ ўтган қишнинг совуғи болани олиб кетди. Парвона билан отаси аранг гўдакка исм қўйишга улгургандилар. Абдулла аёлнинг ўша пайтларидаги қайғусини чуқур ҳис қилар эди.

Бисотида бир донагина бўлган пойабзалини ҳам бир товус патига алмашганини билиб қолса, ўгай онаси қанчалар ғазабланишини ўйлаб Абдуллани қўрқув босарди. Отаси бу бир жуфт пойабзал учун қанча тер тўкиб ишлаганди. «Урсаям керак», ўйлади Абдулла. Парвона олдин ҳам бир неча марта урганди уни. Унинг қаттиқ, кучли қўллари (ногирон опаси-

ни йиллар давомида кўтариб юриб қўллари шундай бўлиб қолган бўлса керак, деб ўйларди Абдулла) суртургини қандай ушлашни ҳам, ё бўлмаса яхшигина шапалоқ туширишни ҳам қойилмақом уддалар эди.

Аммо кўринишидан Парвона болани уриб роҳат оладиганга ўхшамас эди. Ўғай болаларига меҳр ҳам бера олмайди деб бўлмасди. Вақтида Парига отаси Кобулдан олиб келган яшил-кумушранг матодан кўйлак ҳам тикиб берган. Абдуллага қандай қилиб тухумни сарифини бўлиб юбормасдан чақишни сабр билан ўргатган. Лекин буларнинг бари Иқбол туғилгунига қадар эди, ўйлади Абдулла. Бало келиб, мабодо уйдан ёнғин чиқса, Парвона қайси фарзандини кўтариб олиб, ташқарига отилишини Абдулла яхши биларди. Аёл кўп ўйлаб ўтирмас эди. Ниҳоясидан эса оддий ҳақиқат келиб чиқади: Абдулла билан Пари унга бегона. Бошқа бир аёлнинг ташландиқлари.

Абдулла Парвонанинг нонларни узиб ичкарига олиб кетишини кутиб ўтирди. Бир зум ўтмай Парвона бир қўлида Иқбол, бошқа қўлида кир уюлган тоғорани кўтарганча қайта пайдо бўлди. У аёлнинг шошилмай ариқ бўйи томон йўл олишини кузатиб турди, кўздан йўқолгач, ўзини уйга урди. Ерни ҳар босганида товонлари оғриқдан титраб кетарди. Ичкарига кириб резина шиппагини кийиб олди. Сўнг негадир қилган иши ўзига эриш туюлиб, шунча азобига арзимагандек бўлиб кўриниб кетди. Аммо ухлаб ётган Парининг ёнига тиззалаб, уни секин уйғотиб, худди сеҳргарлар каби тантана билан патни ортидан кўрсатган эди... Ҳамма-ҳаммасига арзирди булар: сингисининг аввал ажабланиб, сўнг завққа тўлгани, юзларини ўпичга кўмгани, патнинг учи билан иягидан қитиқлаганида қиқирлаб кулгани – барига арзир эди. Оёқлари ҳам негадир оғриқни сезмай қолганди ўшанда.

Отаси енги билан яна юзини артди.

– Сен чарчадинг, ўғлим.

– Йўқ, чарчамадим, – деди Абдулла ўлгудек ҳо-
риб, оёқлари оғриқдан қийнаётган бўлса-да. Шун-
дай катта даштни шиппақда босиб ўтиш осон
эмас эди.

– Аравага чиқ.

Кун қорайиб кулранг тус ола бошлади.

– Аболла, – деди Пари.

– Ҳа?

– Нима деб ўйлайсан, Шужа хафа бўлиб қолди-
микан?

– Менимча, у зўр юрибди.

– Унга ҳеч ким азоб бермасмикан?

– У катта ит, Пари. Ўзини ҳимоя қила олади.

Шужа жуда баҳайбат ит эди. Дадасининг айти-
шича, у уруштириладиган итлардан, чунки кимдир
унинг қулоқларидан, думидан кесган эди. Бу қанча-
лик рост ё ёлгон, ҳарқалай ит ўзини ҳимоя қила олар
эди. У илк бор Шодбоғга санғиб келиб қолганида, бо-
лалар унга тош отар, дарахт новдалари ёки бўлма-
сам занглаган велосипед кегайлари билан уришар-
ди. Ит ҳеч жавоб қайтармас эди. Вақт ўтиб болалар
унга азоб беришдан зерикишиб, уни ўз ҳолига қў-
йишди. Ит кўрган одамидан қочарди, аммо негадир
Паридан ҳайиқмас эди. Бу жажжи қизалоққа ит-
нинг меҳри бошқача эди. Пари уйдан тетапоя қилиб
чиққанини кўрган Шужа қувончдан сакрар, тинмай
қизалоқнинг атрофида айланар эди. Кун бўйи Пари-
нинг ортидан қолмай, кеч тушиб қизча уйига кириб
кетгач, остонада тонгни кутиб ётарди.

– Аболла?

– Ҳа?

– Катта бўлганимда ҳам сен билан яшайманми?

Абдулла уфққа секин бош қўяётган оловранг
қуёшни кузатиб турарди.

– Хоҳласанг, яшайсан. Аммо унда сен хоҳламай қоласан-да.

– Хоҳдайман!

– Ўз уйинг бўлишини хоҳлайсан ўшанда.

– Лекин қўшни бўлиб яшашимиз ҳам мумкин-ку.

– Балки.

– Сен узоқда яшамаслигинг керак.

– Мендан безор бўлиб қолсанг-чи?

Пари тирсаги билан уни туртди:

– Бўлмайман!

Абдулла ўзига-ўзи жилмайиб қўйди:

– Унда яхши.

– Сен ёнимда бўласан.

– Шундай.

– Кексайиб қолгунимизча.

– Қариб қолганимизда ҳам.

– Бир умрга.

– Ҳа, бир умрга.

– У акасига бурилиб қаради:

– Сўз берасан-а, Аболла?

– Бир умрга. Умрбод.

Кейинроқ отаси Парини орқасига кўтариб олди.

Абдулла эса бўш аравани тортиб кетди.

Отасига бу янги ишни топиб берган одам – Наби тоғаси эди. Наби тоға Парвонанинг акаси бўлиб, Абдуллага ўғай тоға ҳисобланарди. Кобулда ҳам ошпаз, ҳам ҳайдовчи бўлиб ишларди. Ойда бир Кобулдан Шодбоғга келиб, уларни кўриб кетарди. Келганини узуқ-узуқ сигнал овози-ю бир тўда қишлоқ боласининг усти жигарранг, филдираклари ярқиллаган кўк тусдаги кенг машина ортидан қий-чув чопиб югуриб боришидан билиб олардингиз. Болалар то Наби тоға моторни ўчириб тушгунга қадар машина қанотларини, ойналарини тапиллатиб уриб боришар эди. Мана, тўлқинсимон

сочлари ортга таралган, чакка соқоли узун, эгнига ўзига анча кенг кўринган сарғиш малла костюм-шим, оппоқ кўйлак, жигарранг туфли кийган хушсурат Наби тоға жилмайганча машинадан тушиб келди. Уни кўриш учун ҳамма кўчага чиқиб олар эди, чунки у машина ҳайдар (гарчи машина унинг соҳибига тегишли бўлса-да), катта шаҳар – Кобулда ишлаб, костюм-шим кийиб юрар эди-да.

Наби тоға отасига бу иш ҳақида охирги марта келиб кетганида айтган эди. У хизмат қилаётган бадавлат оила уйларида қўшимча бино – орқа ҳовлида ювиниш хонаси бор меҳмонхона қуришмоқчи эканлар. Наби тоға шу каби қурилиш ишлари билан шуғулланиб юрган Абдулланинг отасини ёллашни таклиф этибди. У қурилиш тахминан бир ойча вақт олишини, хизмат ҳақи ҳам мўмайгина бўлишини айтди.

Абдулла эсини танибдики, отаси ўзгалар эшигини тақиллатиб кунлик иш излаб юради. Бир гал отасининг қишлоқ оқсоқоли Мулла Шаҳибга «Мулла соҳиб, агар ҳайвон бўлиб туғилганимда, ўлай агар хачир бўлиб туғилган бўлаймидим», деганини эшитиб қолган эди. Баъзан Абдуллани ҳам ўзи билан олиб кетарди. Ота-ўғил турли қишлоқ, шаҳарларда ишлаб келишар эди. Отасининг қилмаган иши йўқ эди, олма теришдан тортиб, йўл ётқизиш, сувоқ қилиш, фишт териш, барини бажарар, ўғлига ҳам иш ўргатиб борарди.

Умарнинг ўлимида отаси ўзини айблашини Абдулла яхши биларди. Агар у кўпроқ ишлаб, яхшироқ пул топганида, гўдак учун иссиқроқ кийим сотиб олган бўлармиди, жилла қурса уйни иситишга етадиган кўмир олган бўларди. Бу отасининг хаёлидан кечган ўйлар эди. Умарнинг ўлимидан бери бу ҳақида Абдуллага бир сўз демаган бўлса-да, Абдулла бунни билар эди.

Бир гал Умарнинг ўлиmidан бир неча кун ўтиб отасини улкан эман остида турганини кўрган эди. Дарахт Шодбоғдаги энг кекса *тирик жон* эди. Отаси ҳар гал «Агар бу дарахт бир пайтлар Бобурнинг Кобулни олиш учун қўшин тортиб келганига гувоҳ бўлган, дейишса, ҳеч ҳайратланмаган бўлардим», дерди. Болалигининг ярми шу улкан дарахт остида ўтганини, отаси дарахт шохларига узун арқон боғлаб, унга арғимчоқ ясаб берганини Абдуллага мароқ билан сўзлаб берарди.

Аммо Абдулла отасининг арғимчоқ учганини ҳеч кўз олдига келтира олмайди. Отасининг бир пайтлар ўзи каби бола бўлганини ҳеч тасаввур қила олмайди. Бола. Ташвишсиз, беғам, учиб-қўниб юрган бола. Далалар бўйлаб ўртоқлари билан югуриб юрган бола. Кўз ўнгида эса қўллари ўйилиб кетган, юзларини ажин босган Ота. Қўлларида белкурак, тирноқлари ости лой билан туғилган Ота.

Тунни чўлда ўтказишга тўғри келди. Улар нон ва Парвона қайнатиб берган охирги картошка билан тамадди қилиб олишди. Отаси гулхан ёқиб, чой қайнатди. Абдулла гулхан яқинида Парининг ортида жун ёпинғичга ўралиб ётарди. Парининг совуқдан қотган жажжи оёқлари унга тиралган. Отаси ҳам гулхан олдида эгилиб сигарет тутатди.

Абдулланинг ёдига ўтган қиш кунлари тушди. Эшиқдан шамол ғувиллаб эсар, гоҳ пасайиб, гоҳ зўраяр, томларни гичирлатарди. Бутун Шодбоғ қорга бурканган. Тунлар узун, юлдузсиз, кунлар калта, офтоб бир кўринади-ю сўнг зумда ғойиб бўлади. У яна Умарнинг биғиллаб йиғлаганини, зум ўтмай жим бўлиб қолганини, сўнг янги ой остида отасининг жон-жаҳди билан ёғоч тахтасини кесиб, қаттиқ ер бағрига қоққанини, сўнг кичкинагина қабр устида узоқ туриб қолганини эслади.

Мана, яна куз охирлаб қолди. Аллақачон ҳар бир бурчакда қишнинг нафаси таҳдид солиб юрибди. Отаси ҳам, Парвона ҳам бу ҳақда сўзлашмас эди, гўё ҳар оғиздан чиққан жумла қишнинг келишини яқинлаштирадигандек.

– Ота? – хитоб қилди у.

Ота гулханнинг нариги томонидан туриб ғунғирлаб қўйди.

– Сизга ёрдам берсам майлими? Меҳмонхонани қуришда, демоқчиман.

Отанинг сигаретидан тутун ўрлаб чиқарди. Унинг нигоҳлари қоронғилик қўйнига қадалган эди.

– Ота?

Отаси тошга бориб ўтирди:

– Қоришмани тайёрлашда ёрдамлашсанг бўлади.

– Қандай тайёрлашни билмайман-ку.

– Қўрсатаман. Ўрганиб оласан.

– Мен-чи? – сўради Пари.

– Сенми? – деди ота оҳиста. Сўнг сигаретидан чуқур тортиб, таёқча билан оловни кавлади. Сочилган майда учқунлар қоронғилик қўйнида рақс тушарди гўё. – Сен сувга масъул бўласан. Чанқаб қолишимизга йўл қўймайсан. Одам чанқаса ҳеч ҳам ишлай олмайди.

Пари жим қолди.

– Отам тўғри айтяпти, – деди Абдулла. Синглисининг унга берилган вазифадан кўнгли тўлмаганини сизди. Пари қўлларини чангга булгаб, лой устида умбалоқ ошгиси келаётганини биларди у. – Сен сув етказиб турмасанг, биз ҳеч қачон меҳмонхонани қуриб битказа олмаймиз.

– Биласанми, нима? – деди отаси. – Сен бу ишни яхшилаб удалаганингни кўрсатсанг, сенга яна бошқа ишни ҳам топшираман.

Пари бошини кўтариб Абдуллага боқди, бу гал унинг юзларида табассум жилва қиларди. Абдул-

ла унинг чақалоқлик пайтида кўкси устида ётган чоғларини эслади. Ногоҳ ярим тунда уйғониб кетиб кўзини очганида Пари кўкси устида жимгина ҳозиргидек ширин жилмайиб турган бўларди.

Уни ўзи катта қилди. Ҳолбуки, ўшанда ўзи ҳам бир гўдак эди. Пари рингшиб уйғонганида туриб иргатар, йўрагини тозасига алмаштирарди. Уни ювинтирадиган ҳам ўзи эди. Эркак киши бўлгани учун отаси бу ишларни қилмас эди. Бунинг устига ҳар куни ишдан ўлгудек ҳориб келарди. Парвона эса аллақачон Умарга ҳомиладор бўлган, Парига қарайдиган аҳволда эмас эди. Шундай қилиб, бу масъулият Абдулланинг бўйнига тушди. Аммо у бундан жуда миннатдор эди. Парининг илк қадамини қўйишга кўмаклашган, унинг илк сўзларини эшитган одам сифатида ғурур туярди.

– Дада, эртак айтиб беринг, – илтимос қилди Пари.

– Кеч бўлди, қизим.

– Илтимос.

Отаси табиатан одамови эди. Икки оғиздан ортиқ гап айтмас эди одатда. Аммо баъзан, билмайди нега, отасининг кўнглида нималардир қулф ечиб, турли эртаклар қўйилиб келаверарди. Баъзи пайтлар Абдулла билан Парини ёнига ўтқизиб, болалигида бувисидан эшитган эртакларни сўзлаб бериб, болаларни султон-у жинлар, ёвуз девлар-у донишманд дарвешлар макон тутган манзилларга учириб кетарди. Баъзан эса ўзи эртак тўқир эди. У тўқиган эртаклар Абдуллани ҳайратга солар, улар сирли ва мавҳум дунёга элтувчи туйнук эдилар гўё.

Аммо бугун отасининг юзига қараб бу кеча эртак айтилмаслигини тушунди.

– Кеч бўлди, – деди у такрор. Елкасидаги шолрўмолнинг учи билан човгумни кўтариб ўзига бир

пиёла чой қўйиб ичди. – Ухлаш вақти бўлди. Эртага олис йўл кутиб турибди.

Абдулла ёпинғични бошлари узра тортди. Кўрпа остида Парининг елкаси оша секин хиргойи қилди:

*Тут дарахти соясида бир
Кўрдим маъюс жажжи парини.*

Аллақачон уйқу оғушига сингиб кетаётган Пари мудраб қўшиқни давом эттирди:

*Қай бир оқшом шамол учириб
Олиб келган маъюс парини.*

Шу заҳотиёқ пишиллаб ухлаб қолди.

Абдулла алламаҳалда уйғониб кетиб, ёнида отасини кўрмади. Ваҳимага тушганча ўрнидан туриб ўтириб олди. Гулхан ўчиб қолган, аммо буткул сўниб улгурмаган, чўғнинг тўқ қизил доғлари кўринарди холос. Абдулла аввал чап томонни, сўнг ўнг томонни диққат билан кузатди. Аммо кўзлари бу ҳадсиз, зим-зимистонда ҳеч нарсани илғай олмади. У ранги оқариб кетаётганини сизди. Юраги отилиб чиқай дерди, нафасини ичига ютиб, қулоқларини динг қилди.

– Ота? – шивирлаб чақирди у.

Сукунат.

Даҳшат бостириб келиб, кўнглини қамраб олди. Қимир этмай ўтириб, атрофга узоқ вақт қулоқ солиб турди. Ҳеч бир сас эшитилмасди. Ёлғиз қолишган эди, у ва Пари. Қоронғилик уларни ўраб олганди. Ташлаб кетишди. Отаси уларни ташлаб кетибди. Абдулла илк бор чўлнинг, дунёнинг ҳайбатини ҳис қилди. Одам бу ерларда осонгина йўлини йўқотиб қўйиши мумкин. Ҳеч ким ёрдам бермайди, ҳеч ким йўлни кўрсатмайди. Сўнг тўсатдан

хаёлига баттароқ ўй келди. Отасини ўлдириб кетишган бўлса-я. Бўйнидан сўйиб кетишган. Қароқчилар! Отасини ўлдириб, энди Пари билан уни ўлдиришни кўзлашяпти.

– Ота? – чақирди у овози қалтираб.

Жавоб йўқ.

– Ота?

У қайта-қайта отасини чақираверди. Аммо жавоб келай демасди. У қўрқувдан қалтирай бошлади.

Бирдан оёқ товушлари эшитилди. Қоронғилик қаъридан бир кўлка узилиб чиқди.

– Кетиб қолгансиз деб ўйладим, – деди у титраб.

Отаси ўчиб қолган гулхан олдига чўкди.

– Қаерга кетиб қолдингиз?

– Ухла, ўғлим.

– Бизни ёлғиз қолдирмаслигингиз керак эди.

Бундай қилмаслигингиз керак эди, ота.

Отаси унга қаради. Абдулла зимистонда унинг юз ифодасини илғаб ололмади.

– Синглингни уйғотиб юборасан.

– Ташлаб кетманг бизни.

– Етар энди.

Абдулла ўрнига қайта ётди, синглиси унинг қўларидан маҳкам тутиб олганди. Абдулланинг эса юраги дук-дук урарди.

Абдулла илгари ҳеч Кобулда бўлмаган эди. Кобул ҳақида билганлари бу – Наби тоға сўзлаб берган ҳикоялар эди холос. У отаси билан иш баҳона бир нечта кичик-кичик шаҳарларда бўлганди, аммо бу каби ур-тиқилинч, катта, ўта тирбанд ҳақиқий шаҳарда бўлмаган эди. Чор-атрофда светофорлар, чойхоналар, ресторан-у ранг-баранг белгилари бор олди ойнаванд дўконлар. Машиналар шовқин солганча тиқилинч кўчаларда гулдираб юриб борар, автобуслар, вилосипедлар, пиёда йўловчилар ора-

сидан тинимсиз сигнал бериб, урилай-урилай деб ўтиб борарди. Ота-бола учови юрган йўлак сигарет, сақич сотувчилари, газета-журналлар киоскалари, тақаларни уриб ётган темирчилар билан тўла эди.

Абдулла қассобхона ёнидаги йўлак харисида Парини тиззасига ўтирғизиб олиб, отаси олиб берган бир тарелка кашничли чатни¹ билан пиширилган ловияни бўлишиб ер эди.

– Аболла, қара! – Пари кўчанинг нариги бетидаги дўконни кўрсатди.

Ичкарида ойна олдида майда мунчоқлар билан безаб тикилган чиройли яшил кўйлак кийган ёш аёл турарди. У ўтган-қайтганларга бефарқ боққанча қимир этмай турар эди. Абдулла билан Пари ловияларини еб бўлишди ҳамки у аёл ҳатто бармоғини қимирлатиб қўймади. Абдулланинг кўзи баланд иморатнинг пешига осилган улкан афишага тушди. Афишада лолазорда ўтирган ёш ҳинд аёли тасвирланганди. Наби тоға айтган ўша кинотеатр дегани шумикан, деб ўйлади Абдулла. Келаси ой тоғаси Пари иккаласини кинога олиб тушишидан умид қилиб қўйди ўзича.

Кошинлари кўк мачитдан азонга чорлашди ҳамки Абдулла йўлакнинг бетида Наби тоға келиб тўхтаганини кўрди. Наби тоға машинани шошилиб айланиб ўтиб, отасига қучоқ очди. Абдулла билан Парини кўриб юзига табассум ёйилди.

– Кобул қандай экан, болалар? – у болалар томон энгашиб олди.

– Жуда шовқин экан, – деди Пари. Наби тоға кулиб юборди.

– Ҳа, шундай. Қани, чиқинглар. Машинада ўтириб кўп нарсаларни кўрасизлар. Чиқишдан олдин оёқларингизни қоқинг. Сабур, сен олдинга ўтир.

---

¹ Чатни – ҳиндча шўр қайла

Улар машинадан туриб шаҳарнинг тиқилинч оқимини кузатиб боришди. Болалар бир оз Кобул-ни кўришлари учун энг узоқ йўлни танлашини айтди Наби тоға. У Тапа маранжан номли тоғ тизмасини, унинг устида жойлашган шаҳар узра қад кериб турган гумбазли мақбарасини кўрсатди. Қирол – Зоҳир Шоҳнинг отаси Нодир Шоҳ шу ерда дафн этилган, деди. Кўҳи Шердаваза тоғи учида барпо этилган Бала Ҳисор қалъасини кўрсатди. Бу қалъадан бир пайтлар британияликлар афғонларга қарши иккинчи урушида фойдаланган экан.

Наби тоға машинани тартиб билан текисланган буталар терилган тор йўлакда тўхтатди. Йўлак ортида деворлари оппоқ икки қаватли уй маҳобат солиб турарди.

– Уйингиз жуда катта экан, – секингина деди Пари, кўзлари ҳайратдан катта-катта очилиб.

– Наби тоға кулди:

– Бу соҳибимнинг уйи. Ҳозир у билан кўришасизлар. Ўзингизни яхши тутинг.

Наби тоға уларни ичкарига олиб киргач уй яна бир бор ўзининг ҳайбатини намоён қилди. Шодбоғнинг ярми жойлашса бўладиган даражада катта экан, хаёлидан ўтказди Абдулла. У ўзини девнинг саройига кириб келгандек ҳис қилди. Ҳовлининг тўрида сўлим бир боғ кўриниб турарди; турфа рангдаги гуллар, чиройли қилиб текисланган тизза бўйи буталар, анвойи меваларга тўла боғ. Абдулла уларнинг ичидан гилос, олма, ўрик ва анорни таниди.

Мана, улар гажимлари тилларанг катта диванда ўтиришибди: Абдулла, Пари ва отаси. Абдулла умрида ҳеч қачон ўзини бунчалар исқирт сезмаган эди. Наби тоғанинг хўжайини – жаноб Ваҳдати қўллари-ни кўксида чалиштирганча чарм ўриндиқда ўтирар эди. Унинг ота-болаларга қарашини жуда ҳам дўсто-

на эмас деб бўлмайди-ю, қандайдир совуқ эди. Отасидан новчароқ экан (ҳали туриб саломлашганида Абдулланинг кўзи тушганди). Елкалари тор, ингичка лаб, пешонаси дўнг бир киши экан. Шунча пайт ўтириб ортиқча бир оғиз сўз қотмади.

Парининг нигоҳи ойнаванд стол устидаги турфа хил ширинликларда эди. Ширинликларнинг тури шунчалар кўп бўлишини ҳеч тасаввур қилмаганди Абдулла. Қаймоқ сурилган бармоқ шаклидаги шоколадлар, япроқсимон яшил ширинлик, ўртасига апельсин тўлдирилган айлана шаклдагиси...

– Биронтасини ейишни хоҳлайсанми? – таклиф қилди Ваҳдати хоним. У булар билан гаплашаётган ягона одам эди. – Олаверинг. Иккалангиз ҳам. Ахир сизлар учун дастурхонга тортилган.

Абдулла изн сўрагандек отасига боқди, Пари ҳам акасига эргашди. Буни кўриб Ваҳдати хоним қошларини ёйиб, бошини хиёл экканча жилмайиб қўйди, болаларнинг ўзларини бундай тутиши уни қойил қолдирганди.

Отаси оҳиста бош ирғади.

– Ҳар бирингиз биттадан, – деди секингина.

– Оҳ, бунақаси кетмайди, – деди Ваҳдати хоним. – Мен Набини Кобулнинг нариги чаккасида жойлашган дўкондан шу болалар учун келтиришни буюрганман.

Отаси қизаринқираб, нигоҳини олиб қочди. У диваннинг четгинасида тўзиган дўпписини икки қўли билан тутганча омонат ўтирарди. Абдулла ширинликдан икки донасини олиб, бирини Парига тутди.

– Олсангиз-чи яна. Набини беҳудага ташвишга қўйган бўлиб қолмайлик, – енгилгина гина қилди хоним кўзлари қувончдан порлаб. Кейин Набига секингина жилмайиб қўйди.

– Ташвиши йўқ, хоним, – Наби қизариб кетди.

Абдулла токчада эр-хотин Ваҳдатиларнинг кумуш гардишли суратига кўзи тушди. Иккаласи ҳам қалин пальто кийиб, шарф ўраб олган, ортларида эса дарё кўпириб оқар эди. Яна бир суратда Ваҳдати хоним қўлида қадаҳ, жилмайганча бир эркакни (шубҳасиз, бу жаноб Ваҳдати эмас эди) кучиб турарди.

Абдулла хонимга ўгринча назар ташлади. Хонимнинг хипча белига, жажжи оғзи, оёқ тирноқларига қўйган пушти бўёғу ўшанга мос лаб бўёқларига назар солди. Бирдан бу хоним унинг ёдига тушди. Бундан бир-икки йил олдин, Пари икки яшарлигида Наби тоғаси уни Шодбоғга олиб келганди. Наби тоғанинг оиласини кўришни истаган эмиш. Ўшанда у енгсиз шафтоли ранг кўйлак кийиб олган (Абдулла отасининг ажабланиб қараганини эслади), кўзида қалин оқ гардишли қора кўзойнак бор эди. Хоним ҳадеб жилмаяр, қишлоқ ҳақида, ҳаётлари ҳақида, болаларнинг ёши, исмини сўраб саволлар ёғдирарди. У худди мана шу шифти паст лойсувоқ уйга тегишли одамдек тутарди ўзини. Ечманг дейишларига қарамай баланд пошнали туфлисини ечиб отаси кўрсатган стулга эмас, тўғри ерга ўтирди. Худди улардан бири каби. Абдулла ўшанда саккиз ёшда эди, лекин барини фаҳмлаб ўтирарди.

Абдулланинг бу ташриф ҳақида энг эслаб қолгани ўша пайтлар Иқболга ҳомиладор бўлиб юрган Парвонанинг бир бурчакда қимир этмай, мисоли бир дўшпидек қунишиб ўтиргани эди. Елкаларини қисиб олиб, деворлар орасида йўқ бўлиб кетмоқчидай ўтирганди ўшанда. Ўшанда Абдулла негадир ўтай онасига ачиниб кетганди.

– Бу ерга келгунча Кобулнинг баъзи жойларини кўрсатиб сайр қилдирдим уларни, – деди Наби тоға.

– Яхши, яхши, – деди Ваҳдати хоним. – Сабур, Кобулда илгари ҳам бўлганмисиз?

– Бир ё икки марта, биби соҳиб, – деди отаси.

– Таассуротларингиз қандай деб сўрасам майлими?

Отаси елка қисди.

– Ниҳоятда тирбанд.

– Ҳа, – Ваҳдати хоним нигоҳини ерга қаратди. – Тирбанд, ҳа... баъзан чарчатиб ҳам қўяди.

Отаси худди тушунгандек бош ирғаб қўйди.

– Кобул бир орол каби, – давом этди хоним. – Баъзилар уни шиддат билан ривожланияпти деса-да, балки шундайдир ҳам, лекин Кобул мамлакатнинг бошқа шаҳарларидан бутунлай узилиб қолган. Менга келсак, шаҳардан кўра қишлоқларни, кенгликларни афзал кўраман. Олис вилоятларни, ҳақиқий Афғонистонни яъни.

Хоним қишлоқ одамларини мақтаб узундан-узоқ сўзлаб кетди. Отаси раҳмат айтар, ўзини ноқулай ҳис қила бошлаган эди.

– Бўлди қилсанг-чи, Нила, – деди эри босиқлик билан.

Хоним нигоҳини Парига қаратди:

– Сен жуда ширин қизалоқ экансан.

Пари Абдуллага яқин сурилди.

Ваҳдати хоним оҳиста шеър ўқий бошлади:

*Неча фурсатки излардим
мен ул ҳусну латофатни,
Биҳамдиллоҳки алҳол топдим
ул матлуб нафосатни.¹*

У жилмайиб қўйди.

– Румий. Эшитганмисан уни? Худди сенга атаб битилгандек, азизам.

---

¹ Рустам Жабборов таржимаси

– Ваҳдати хоним маҳоратли шоира, – деди Наби тоға.

– Болаларни бирон ерга олиб борсаммикан? – деди хоним.

Жаноб Ваҳдати асабийлашгандек чуқур тин олди, худди ҳозир туриб кетадигандек икки кафтини ўриндиқ суянғичига урди, аммо туриб кетмади.

– Агар рози бўлсанг, Сабур, – отасига қаради Ваҳдати хоним, – уларни бозорга олиб борардим. Бизни Наби олиб боради. Сулаймон эса сенга ҳовли ортидаги иш жойини кўрсатади.

Отаси бош ирғади. Жаноб Ваҳдати беихтиёр кўзини юмди. Сўнг ҳамма ўрнидан турди.

Тўсатдан Абдулла отаси бу бадавлат оилага ширинлик ва чой учун ташаккур айтса-да, у билан Парининг қўлидан тутганича бу уйни, суратлари-ю, ҳаддан ортиқ ҳашаматни тарк этиб чиқиб кетишини истади. Улар мешларини яна сув билан тўлдириб, нон билан қайнатилган тухум сотиб олардилар-да, келган йўлларига қайтиб кетардилар. Даштлар, тепаликлар оша оталаридан эртақ тинглашиб ортга қайтардилар. Икки кун ўтиб, балки уч кун ўтиб, ўпкалари чанга тўлиб, оёқ-қўллари ҳориб бўлса-да, яна Шодбоғда пайдо бўлишар эди. Шужа уларнинг келаётганини кўриб, Пари томон ошиқар, ва ниҳоят улар ўз уйларида бўлишар эди.

– Бора қолинг, болалар, – деди отаси.

Абдулла нимадир демоқчи бўлиб олдга интилди, аммо Наби тоғаси қўлини елкасига қўйиб болани ўзига қаратди:

– Иккалангиз ҳам бундай бозорни кўрмагансиз.

Ваҳдати хоним улар билан орқа ўриндиқда ўтирар, машина атирнинг бўғиқ ҳиди ва яна Абдулла ҳеч фарқига бормаган қандайдир ширин, аммо бир оз ўткирроқ ҳид билан тўлган эди. Наби тоға

машинани ҳайдаб бораркан, хоним тинмай болаларни саволга кўмиб ташлади. Дўстлари ким? Мактабга борадиларми? Уйларида нима билан машғул бўладилар, қўшнилари ким, қандай ўйин ўйнайдилар...

– Менинг кучутим бор, – деди Пари.

– Шундайми?

– Жуда ажойиб бир ит, – деди Наби тоға олд ўриндиқдан.

– Оти Шужа. Хафа бўлганимни бирдан билиб олади.

– Итлар ўзи шундай бўлади, – деди Ваҳдати хоним, – мен учратган одамларнинг баъзилари шу итчалик ҳам бўла олишмайди... Кобул у қадар ҳам ёмон эмас, – Ваҳдати хоним паришон ҳолда маржонини ўйнади. Унинг нигоҳлари ойна ортига чўмган, бутун жуссасини ҳорфинлик чулғаб олганди. – Бу ерларни айниқса баҳор оёқлаб, ёмғирлар тина бошлагач, ўзгача хуш кўраман. Мусаффо ҳаво, ёзнинг илк нишонлари, тоғлар ортидан нур таратган офтоб... – У базўр жилмайди. – Уйда, атрофингда бола бўлгани яхши. Озгина шовқин, ҳаётингга бир оз ранг кириши учун.

Абдулла Ваҳдати хонимга қаради ва юрагини аллақандай ваҳм қамради, бу пардоз-андозу, бу атир ортида нимадир чилпарчин бўлиб сочилиб кетди. Кўз олдига аралаш-қуралаш бўлиб ётган тарелка-ю кўзалар билан тўлиб-тошган токча, қуйиб кетган қозон келиб, Парвонанинг пишир-куйдирларининг исини туйди. Яғири чиқиб кетган бўлса ҳам, қийшайган пружиналари баданингни тешай-тешай деб нуқул ваҳмга солиб турса ҳам, ўша Пари билан бўлишиб ухлайдиган матрасини соғинди. Барини соғинди. Илгари ҳеч бунчалар уйини кўмсамаган эди.

Наби тоға йўлка четида машинани тўхтатди. Кўчанинг нариги бетида, миноралари осмон билан

бўйлашиб турган масжид ёнида бири гумбазли, бири усти очиқ расталари одамлар билан лиқ тўлган бозор кўзга ташланди. Наби тоға орқада, булар учови олдинда чарм пўстинлар, рангдор тош ва жавоҳирлар билан безалган узуклар, турли хилдаги зираворлар расталаридан ўтиб боришди. Ваҳдати хоним ташқарига чиққанларида тим қора кўз-ойнак тақиб олган, юзи ғалати бир мушуксимон кўриниш олганди.

Улар пойабзал дўконида тўхташди. Ваҳдати хоним қутилар устида кўргазмага чиқариб қўйилган пойабзалларга диққат билан қараб чиқди.

– Мана булар қандай? – хоним Паридан сўради. Аёл қўлларида тагчарми резинали яп-янги сариқ туфлини тутиб турарди.

– Жудаям чиройли, – деди Пари бир жуфт туфлига ишонқирамай қараб турар экан.

– Кел, уларни кийиб кўрамиз.

Ваҳдати хоним Парига туфлини кийишда кўмаклашиб, боғичларини ўтказиб қўйди. Сўнг кўзойнаклари оша Абдуллага қаради: «Сен ҳам ўзингга бир жуфтини танласанг бўларди. Қишлоғингдан шунча йўлни шу шиппақда босиб келганингга ишонгим келмайди».

Абдулла бошини чайқаб, юзини четга бурди. Тор кўча этагида соқоллари паҳмоқ бир қария маймоқланиб ўтган-кетганлардан тиланиб юрганди.

– Аболла, қарагин! – Пари оёқларини бирма-бир кўтариб кўрсатди. Қизалоқ оёқлари билан тап-тап этиб, қувончдан сакрарди. Ваҳдати хоним Наби тоғани чақириб, туфли қандай турганини билиш учун Парини кўчадан юрғизишни буюрди. Наби тоға Парининг қўлидан тутиб, йўлакдан бошлаб кетди. Ваҳдати хоним Абдуллага қаради.

– Мени ёмон одам деб ўйлаяпсан, – деди у. – Боя айтган одамларимдек.

Абдулла Пари билан Наби тоғанинг маймоқ тиланчининг ёнидан ўтиб боришини кузатди. Қария Парига нимадир деди, Пари Наби тоғага юзланиб нималардир деб сўзланди, Наби тоға тиланчига танга ирғитди. Абдулла унсиз йиғлай бошлади.

– Оҳ, ширин бола, – Ваҳдати хоним чўчиб кетди. – Бечорагинам... – Аёл ҳамёнидан рўмолча олиб, болага узатди.

Абдулла рўмолчани кескин нари итарди.

– Илтимос, ундай қилманг... – деди бола овози аламдан кесилиб.

Хоним Абдулланинг ёнида чўккалади. Кўзойнаги сочига қистирилганди. Унинг ҳам кўзлари нам кўринар, рўмолчаси билан артган эди, кўзларига бўёқ чапланди.

Мени нафратлансанг ҳам сени айбламайман. Бунга ҳақинг бор. Аммо, буни ҳозир тушунасан деб ўйламайман, аммо буларнинг бари яхшиликка. Гапим рост. Бари яхшиликка. Бир кун буни тушуниб етасан.

Пари юзлари қувончдан гул-гул ёниб, кўзларидан миннатдорчилик ёғилиб, ирғишлаб акасининг ёнига қайтиб келганида, Абдулла осмонга юзланиб хўнграб юборди.

Ўша қиш кунларининг бирида отаси қўлига болтасини олиб улкан эманни йиқитди. Мулла Шоҳибнинг ўғли Байтуллоҳ, яна бир нечта қишлоқдошлари унга кўмаклашди. Ҳеч ким унинг ишига аралашмади. Абдулла бошқа болалар қатори бир чеккада уларни кузатиб турди. Отасининг биринчи қилган иши арғимчоқни олиб ташлаш бўлди. Дарахтга тирмашиб чиқиб пичоқ билан арқонни кесиб ташлади. Сўнг қолганлар билан кесишга тушди. Кекса эман ниҳоят гумбурлаб оғир қулаганида шом тушай деб қолган эди. Отаси Абдуллага

қишда ўтинга эҳтиёжлари борлигини айтди. Аммо эманни арралар экан, бунга ортиқ қараб тура олмаётгандек, ўзини зўрлаб, жағларини қаттиқ қимтиб тунд қиёфада эди.

Мана, кулранг осмон остида эркаклар бурни-юзи совуқдан қизариб қулаган дарахтни чопа бош-лашди. Икки кунча аввал қишнинг илк қори туш-ганди. Ҳадемай Шодбоғга ҳақиқий қиш ёпирилиб келади. Абдулла катта-кичик шох-шаббаларни бир қучоқ қилиб йиғиб, яқинроқдаги саржинга қўшди. Эғнида янги пальто, этик ва қўлқоп. У копошони-ни тушириб, оғзидан чуқур дуд чиқарди.

Қуёш тобора уфққа ботиб борарди. Шундай бўл-са-да Абдулланинг кўзлари олисда қишлоқнинг лой деворлар узра қорайиб ҳаракатсиз қотган эски шамол тегирмонини илғай олди. Ёзда кўк қарқаралар тегирмонни ин қилишарди. Аммо қиш келиб қарқаралар жўнаб кетгач, қарғалар макон тутиш-ди. Абдулла ҳар тонг уларнинг қаттиқ қағиллаши-дан уйғониб кетарди.

Ўнг томонда сал нарида бир нимага кўзи тушди. Абдулла яқинлашиб чўккалади.

Пат экан. Миттигина. Сариқ рангда.

У қўлқопини ечиб, патни олди. Қўлларида ай-лантириб кўрди.

«Йиғлаганингни кўрмай», деган эди отаси, «Йиғлаш йўқ. Кўрмай буни».

Йиғламади ҳам. Қишлоқдан бирор кимса Пари-ни сўрамади. Ҳеч ким номини ҳам тилга олмади. Сингласи ҳаётларидан бу қадар буткул йўқолиб кетгани Абдуллани ҳайратга соларди.

Ёлғиз Шужадагина Абдулла ўз қайғусининг ак-сини кўра оларди. Бечора ит ҳар тонг бўсағада пайдо бўларди. Парвона тош отиб, отаси қўлига таёқ олиб қувиб юборар, аммо ит такрор-такрор қайтиб келаверарди. Ҳар кеч унинг алам билан ан-

гилаб чиққани қулоққа чалинар, саҳар эса тумшугини олд панжаларига тираб, беайб нигоҳини рақибларига мунгли тикканича эшик олдида ётган бўларди. Бу ҳол ҳафталар ўтиб Абдулла унинг бошини қўйи солиб тепалик томон судралиб кетаётганини кўрган тонгга қадар давом этди. Шундан сўнг ҳеч ким уни Шодбоғда қайтиб кўрмади.

Абдулла патни чўнтагига солиб тегирмон томон юриб кетди.

Баъзан бир сония отасининг юзи тундлашиб, туйғуларнинг мавҳум бир пардаси тортилгандек кўрарди Абдулла. Отаси кўзига қандайдир кичрайиб қолгандек кўринар эди. У баъзан сусткаш ҳолда уй ичида одимлаб юрар, баъзан Иқболни тиззасида ўтирғизиб янги катта печканинг иссиғида оловга маъносиз тикилиб ўтирар эди. Овозлари ҳам аллақандай ўзгарган, оғзидан сўзлари аранг осилиб тушар эди. Узоқ-узоқ сукутга толарди. Энди эртак ҳам айтмай қўйган, тўғрироғи, улар Кобулдан қайтганларидан бери бир марта ҳам эртак айтмаган эди. *«Балки илҳомини ҳам Ваҳдатиларга сотиб келганмикан»*, деб ўйларди Абдулла.

Кетди.

Фойиб бўлди.

Ҳеч нарса қолмади.

Ҳеч бир сўз айтилмади.

Фақатгина Парвонанинг сўзларини айтмаганда: *«Ўша Пари бўлиши керак экан. Мени кечир, Абдулла. Танланиши керак бўлган Пари бўлди»*.

Қўлни асраб қолиш учун, бир бармоқни кесиб ташлашди.

III

1949 ЙИЛ. БАҲОР.

Парвона ҳали кўрпани тортиб кўрмай туриб, ҳиди анқий бошлаганди. Ҳамма нарса булғанган эди: чойшабу кўрпа-тўшак. Маъсума унга уят ва хижолат аралаш ёлвора боқди. Орадан қанча сувлар оқиб кетди-ю, у ҳануз уятда эди.

– Кечир... – шивирлади Маъсума.

Увлаб юборай деб турган Парвона базўр кулимсиди. Бундай пайтларда бир муҳаққақ ҳақиқатни эслаш ва унутиш учун ниҳоятда катта куч талаб қилинар эди: **Бу айнан унинг иши эди, ўзи пиширган ош.** Пешанасига битилган қисмат ноҳақ ҳам эмас, ҳаддидан ҳам ошгани йўқ. У шунга лойиқ эди. Парвона булғанган чойшабга кўзи тушар экан, олдинда уни кутиб турган юмушдан юраги орқасига тортиб, чуқур хўрсинди.

– Ҳозир сени тозалаб оламан, – деди у.

Маъсума чеҳраси шамдек қотиб, унсиз йиғлай бошлади. Кўзлари ёшга тўлиб, шашқатор оқарди. Парвона ташқарига тонг салқини қўйнига чиқиб ўчоққа ўт ёқди. Сўнг қишлоқ қудуғидан челақка сув келтириб иситишга қўйди. У оловга кафтини тутди. Бу ердан шамол тегирмони ва болалик чоғлари Мулла Шаҳиб у билан Маъсуманинг саводини чиқарган қишлоқ мачити кўриниб турарди. Яна ҳув осуда қиялик ён бағрида Мулла Шаҳибнинг уйи ҳам кўзга ташланар эди. Салдан сўнг қуёш кўтарилгач уйнинг томи ниҳоятда гўзал бир алвон майдонга айланарди. Мулланинг хотини қуритиш учун помидорлар ёйиб ташлаган эди. Парвона саҳар осмонида оқаришиб, хира тортиб, бепарволарча қизга боқиб турган юлдузларга кўзини тикди...

– Сувни илитишнинг нима кераги бор? – Маъсума юзини болишга босди. – Нега керак шунча ташвиш? Ундай қилишнинг кераги йўқ. Мен бари бир фарқини сезмайман ахир.

– Балки. Лекин мен иситавераман. Энди эса жим бўлиб, ишимга халал берма.

Мана, ота-онасининг қазо қилганига тўрт йил бўлибдики, Парвонанинг ҳар бир куни мана шу юмушдан бошланади. Товуқларга дон берди. Қудуқдан сув ташиди. Хамир қориб, тандирда нон ёпди. Уйни супуриб-сидирди. Туш пайти қишлоқ хотин-халажлари ёнида дарё ёқасида тошга уриб кир чайди. Сўнг эса кун жумалиги сабаб, ота-онасининг қабрини зиёрат қилиб, ҳар бири учун қисқа тиловат қилди. Кун давомида шунча юмуш орасида Маъсуманинг ёнига келиб-кетиб, у ёнбошидан бу ёнбошига ўгириб қўяр эди.

Ўша куни Сабурга икки бор кўзи тушди. Сабур пастак лойшувоқ уйи олдида кўзлари дуддан қисилганча ўчоқдаги оловни елпирди, ёнида ўғли – Абдулла. Бирпас ўтгач эса унинг қишлоқ эркакларини билан суҳбатлашиб ўтирганини кўрди, улар ўша бир пайтлар бола бўлиб, Сабур билан гоҳи варрак учириб, гоҳи муштлашиб, ит қувиб, бекинмачоқ ўйнаб катта бўлган, ҳозир эса ҳар бирининг оиласи бор қишлоқдошлари эди. Бу кунлар Сабурнинг бошига мусибат тушиб эзилиб юрган кунлари эди. Хотини вафот этиб, икки фарзанди онасиз қолган, бири ҳатто йўргакда қолган гўдак эди.

Парвона уни узоқдан туриб кузатар экан, дилидаги кучли иштиёқ унга азоб берарди. Унинг ёнидан ўтаётганида кўзларини йигитдан олишга уринар, нимадир бўлиб нигоҳлари тўқнашиб қолганларида, Сабур қизга бош силкиб қўя қолар, Парвонанинг юзлари эса қизариб кетарди.

Уйқуга ётишдан аввал Парвона қўлларини зўрға қимирлата оларди. Ҳолдан тойиб, бош айланар

эди. Каравотида уйқусини кутиб ётарди. Шу пайт қоронғилик қаъридан овоз келди:

– Парвона?

– Ҳа?

– Бирга велосипед ҳайдаган пайтларимиз ёдингдами?

– Ҳмм.

– Учириб ҳайдаган эдик-а! Тепаликдан паства қараб учардик. Итлар ҳам бизни қувиб кетганди.

– Эсимда.

– Иккаламиз ҳам қичқирар эдик. Тошга бориб урилганимизда эса... – Парвона Маъсуманинг кулиб қўйганини эшитди. – Онамни биздан роса жаҳли чиққан эди-а. Набининг ҳам. Биз унинг велосипедини дабдала қилган эдик.

– Парвона кўзларини юмди.

– Парвона?

– Ҳа?

– Бу кеча ёнимда ёта оласанми?

Парвона Маъсуманинг ёнига ўтиб ётди. Маъсума бошини Парвонанинг елкасига тираб, оҳиста шивирлади:

– Сен мендан кўра яхшироқ нарсаларга лойиқсан.

– Бошлама яна, – шивирлади Парвона унинг сочларини ўйнаб туриб. Бундай дамлар ширин хотираларни ёдга солиб юборар эди. Улар болалик чоғларида худди бугунгидек бир кўрпа остида бурни бурнига теккудай бўлиб, сирлашишар, бижир-бижир қилиб, қиқирлашардилар.

Кўп ўтмай Маъсума ухлаб қолди. Парвона ойна ортига тим қора осмонга тикилганча ётарди. У яна Сабур ҳақида ўйлай бошлади, қишлоқда тарқанган «Сабур уйланишга хотин излаётганмиш» деган миш-миш хаёлини олиб қочди.

Парвона кутилмаган бир тасодиф эди.

Онаси яна қичқира бошлаб, яна бир митти бошча кўринганида Маъсума аллақачон дунёга келган, доя хотиннинг қўлида ювошгина бўлиб ўралиб ётарди. Унинг туғилиши осонгина кечди. «Унинг ўзи дунёга келди, митти фаришта», деб айтиб юрарди доя хотин. Парвонанинг туғилиши эса узоқ чўзилди, онани жон талвасасига туширди, гўдакнинг туғилиши амри маҳол эди. Киндик ичакчаси гўдакнинг бўйнига ўралиб қолган, узилса ўлим юз берадигандек эди. Энг мушкул дамларда, ўзидан қаттиқ нафратланиб кетган пайтларда Парвона балки киндиги нима яхши бўлишини билгандир, деб ўйлаб қоларди. Эҳтимол гўдакларнинг қай бири афзал эканлигини билгандир.

Маъсума вақтида овқатланар, вақтида ухларди. Очиқса ёки таги булгансагина йиғларди. Уйғонганида ўйинқароқ, мулойим, осонгина завқланар, қиқирлаб кулиб, қувнаб чийиллаб қўярди.

«Бунча ақли бўлмаса бу гўдак», дейишарди одамлар.

Парвона эса нақ золимнинг ўзи эди. Онасига бутун ҳукмини ўтказиб оларди. Гўдакларнинг шовқинидан боши гангиган ота ўғли Набини олиб, акасиникига ухлагани қочиб кетарди. Тунлар она учун азобдан бошқа нарса эмас эди. Бир лаҳза дам ола олмасди. Ҳар тун Парвонани қўлида ирғитиб юриб чиқар, тинимсиз тебратиб, алла айтарди. Парвона унинг кўксига ёпишиб олиб, нақ суягига қадар сўриб олар, эмиб ҳам кўнгли жойига тушмас эди. Қорни қаппайиб турса ҳам ўзини уриб, чинқиришдан тўхтамасди.

«Наби ҳеч бундай эмас эди, – деди бир куни онаси отасига. – Ҳар бир гўдак бир ўзгача. Манавиниси мени ўлдирай дейди».

«Ўтиб кетади ҳали», деди отаси, – худди ёмғирли кунлар ўтиб кетгани каби».

Ўтиб ҳам кетди.

Ёз охирлаб қолган кунларнинг бирида, эгизак қизлар ўн ойлик бўлганида шодбоғликлар бир тўйдан сўнг йиғилишдилар. Хотин-халаж зўр шавқ билан заъфарон уруғи сепилган момикдай оппоқ гуручни лаганларга уюм-уюм қилишар, нонларни тўғрашиб, устига қатиқ билан қуритилган райҳон сепилган қовурилган бақлажонлар терилган идишларни узатишарди. Наби болалар билан ўйнаб юрарди. Эгизакларнинг онаси қишлоқнинг улкан эмани остига тўшалган гилам устида кўшни аёллар билан ўтирар, дарахт соясида пишиллаб ёнма-ён ухлаб ётган гўдакларига қараб-қараб қўярди.

Овқатдан сўнг чой маҳали гўдаклар уйқудан уйғониб эдилар ҳамки, кимдир Маъсумани илиб кетди. Гўдак шодон холаваччасидан, аммасига, аммасидан амакисига ўтиб юрарди. Ҳали унинг тиззасида ирғишлар, ҳали бунинг қўйнида тебранар эди. Мулла Шаҳибнинг соқолига ўйнаб ёпишганида одамлар қаҳ-қаҳ отиб кулишар эди. Атрофдагиларни ҳайратга солган пушти ёноқлари, ёқут каби кўм-кўк кўзлари, нафис қайрилган қошлари келгусида янада гўзал тортишидан нишона эди.

Парвона эса онасининг тиззасида қолиб кетарди. Онаси дам-бадам унга қараб қўяр, узр сўрагандек митти оёқчаларини оҳиста сиқиб қўярди. Кимдир Маъсуманинг бир жуфт янги тиши кўри-наётганини айтса, онаси секингина Парвонанинг учта тиши борлигини айтарди. Аммо кимса бунга эътибор қаратмасди.

Қизлар тўққиз ёшга тўлганларида рамазон ойида бутун оила Сабурларникида оғиз очиш учун ифторликка йиғилдилар. Катталар хонани айлан-тириб қўйиб чиқилган болишларга суяниб ўтирар, гурунг авжида эди. Кексалар тасбеҳ ўтириб ўтиришарди. Парвона Сабур билан бир ҳаводан на-

фас олаётганидан, унинг тим қора кўзларига яқин эканлигидан ўзини бахтли сезиб, сассиз ўтирарди. Таом тортилгач Парвона унга қараб-қараб кўя бошлади. У қараганда Сабур ё қандини тишлаётган бўлар, ёки пешонасини артаётган, ёки бўлмас тоғасининг айтганларидан завқланиб кулаётган бўларди. Унинг ҳам нигоҳи қизга тушган чоғ Парвона дарҳол кўзини олиб қочар, уятдан қимир этолмай қоларди. Тиззалари қалтирай бошлаб, оғзи қуриб кетарди.

Шу чоғ Парвона уйда ашёлари тагига бекитилган ён дафтарчани эслади. Сабур доим жинлар-у парилар, шайтон ва девларга тўла эртақ, ҳикоялар тўқиб юрарди. Қишлоқ болалари тез-тез унинг атрофида йиғилишиб олар, Сабур эртақ сўйлаётганида қулоқ қоқмай тинглашар эди. Олти ойча илгари Парвона Сабурнинг акаси Набига бир кун келиб эртақларини дафтарга тушириб қўйишни ишанини айтаётганини эшитиб қолди. Шу гапдан кўп ўтмай Парвона онаси билан бошқа бир шаҳардаги бозорга боришди. Эски китоблар сотилаётган бир дўконда саҳифалари чизиқли, қалин тўқ жигарранг чарм муқовали чиройли бир ён дафтарчага кўзи тушди. Қўлида дафтарни тутиб турар экан, онаси бари бир буни сотиб олишга қурби етмаслигини ўйлади. Шунда Парвона сотувчи нигоҳини узган пайтни пойлаб туриб, тезда дафтарчани олиб, свитери остига яширди.

Аммо олти ой ўтиб кетди ҳамки, Парвона Сабурга ён дафтарчани беришга ўзида журъат топмади. Устимдан кулса-чи, ёки нима экан деб кўриб, кейин қайтиб берса-чи, деб қўрқар эди. Ҳар тун каравотида ётар экан, қўллари кўрпа остида дафтарчани пинҳон тутган, бармоқлари чарм муқованинг нақшларини силар эди. *«Эртага, – деб сўз берарди ҳар тун ўзига. – Эртагаёқ унга олиб бораман».*

Ўша оқшом ифторликдан сўнг болаларнинг бари кўчага отилди. Сабур, Парвона ва Маъсума Сабурнинг отаси улкан эманнинг бақувват шоҳига илиб берган арғимчоқ томон бурилишди. Парвонанинг гали келди, аммо Сабур уни учирини унутиб қўяр, эртак сўйлаш билан овора эди. Бу галги эртак сеҳрли кучга эга мана шу эман дарахти ҳақида борар эди. *«Агар бирор бир тилагинг бўлса, – деди у, дарахт қаршисида тиз чўкиб тилагингни айтасан. Агар дарахт тилагингни бажо келтирмоқчи бўлса, бошинг устидан роппа-роса ўнта япроқ сочади».*

Арғимчоқ секинлашиб тўхтайдиганида, учир демоқчи бўлиб Сабурга бурилди, аммо гапи бўғзида қотди. Сабур билан Маъсума бир-бирига жилмайиб турар, Сабурнинг қўлида эса ён дафтарча бор эди. Парвонанинг ён дафтарчаси эди у.

«Уйдан топиб олдим», деган эди Маъсума кейинроқ. «Сеникимиди? Қандай қилиб бўлса ҳам пулини тўлайман, сўз бераман. Сен ҳам қарши эмассан-ку, тўғрими? Мен шунчаки унга жуда асқатади деб ўйладим. Эртаклари учун. Унинг юзини кўрдингми? Кўрдингми, Парвона?»

Парвона қарши эмаслигини айтса-да, ичидан чўкиб қолганди. Опаси билан Сабурнинг бир-бирига жилмайиб тургани қайта-қайта кўз олдига келарди. Ўша тун Парвона каравотида ётганча, сассиз йиғлаб чиқди.

Қизлар ўн бирга тўлганида Парвона ўғил болалар ўзлари ёқтирган қизлар олдида ўзларини ғалати тутишлари ҳақида илк тушунчаларни кашф этди. Бунга айниқса Маъсума билан мактабдан қайтаётганларида гувоҳ бўларди. Мактаб Мулла Шаҳиб қишлоқнинг ҳар бир боласига Қуръонни ёд олиш билан бирга, ўқиш ва ёзишни, шеърлар ёд олишни ўргатадиган мачитнинг орқа хонасида

эди. Дарсдан чиқиб уйга қайтар чоғлари эгизак қизалоқлар қўпинча девор миниб олган бир тўда болага дуч келардилар. Қизлар ўтиб кетишаётганида болалар баъзан масхара қилишар, баъзан кесак отишар эди. Парвона бунга жавобан уларга бақирар, кесакларга тош отиб жавоб берарди. Маъсума эса паст овозда унга тезроқ юр деб, болалар жаҳлингни чиқаришига йўл қўйма деб, тирсагидан тортар эди. Аммо Маъсума уни нотўғри тушунганди. Парвона болалар тош отганига эмас, балки улар фақат Маъсумага отгани учун ҳам аччиқланарди.

Бир куни болалардан бири кесакнинг ўрнига тош улоқтирди. Тош юмалаб Маъсуманинг оёғи остига келиб тўхтади. Маъсума тошни қўлига олганида болалар тирсаклари билан бир-бирларини туртишиб ҳиринглашди. Тошга бир парча қоғоз боғланган эди. Улар болалардан анча узоқлашишгач, Маъсума қоғоз ўрамини очди. Иккаласи мактубни ўқий бошлашди.

*Бир қатра юзинг сувидан ул оби ҳаёт,
Бир зарра нурингдан этдинг ойни бунёд.
Моҳтобни тилаб эдим узун кечалар мен,
Тун зулфинг-у, ой юзинг экан-ку, ҳайҳот!*

Мулла Шаҳиб дарсларида ўтилган Румийнинг бир байти эди бу сатрлар.

«Борган сари маҳоратлари ошиб бораяпти»,
деди Маъсума қиқирлаб кулиб.

Рубойининг тагида бола *«Менга турмушга чиқшингни истайман»*, деб ёзиб қўйганди. Ундан пастда эса илова қўшиб қўйибди: *«Синглинг учун жуда мос келадиган тоғаваччам бор. Иккаласи биргаликда тоғамнинг даласида мол боқиб юради».*

Маъсума қоғозни йиртиб ташлади. *«Уларга эътибор берма, Парвона. Аҳмоқ болалар-да.»*

«Галварслар», гапига қўшилди Парвона.

Қайғуни табассум-ла бекитмоқ учун қанчалар куч керак. Мактуб ҳақиқатан ҳам ёмон эди, аммо унинг юрагига найза санчган – Маъсуманинг жавоби эди. Бола мактубда иккаласидан айнан бирининг номини атаб ёзмаган эди, бироқ Маъсума ўйлаб ҳам ўтирмай рубоий ўзига, тоғавачча эса Парвонага аталган деб ҳисоблади. Илк бор Парвона опасининг кўзлари билан ўзини кўрди. Опаси унга қай тарзда қарашини кўрди. Бошқалар ҳам худди шундай кўргани каби. Маъсуманинг сўзлари уни қаттиқ ранжитган эди.

«Бундан ташқари, – жилмайиб қўшиб қўйди Маъсума, – мен аллақачон бирини ёқтириб қолганман».

Ойда бир келиб-кетадиган Наби уйга келганди. У оиланинг омад қўшиғи эди, балки-да бутун қишлоқнинг омад қўшиғи эди у. Чунки Наби Кобулда ишлар, Шодбоғга хўжайиннинг милтиллаган бургут боши билан безатилган катта ҳаворанг ярқирок машинасида келарди. Унинг келишини ҳамма йиғилиб кузатар, қишлоқ бола-бақралари қичқирганча машина атрофида югуришарди.

– Ишлар қандай? – сўради у.

Учаласи кулбачада бодом билан чой ичиб ўтиришарди. Наби жуда келишган йигит, деб ўйларди Парвона, ёноқлари нафис, кўзлари жигарранг, тим қора тўлқинсимон сочлари орқага таралган хушрўй бир йигит эди. Эғнида ўзига анча кенг турадиган ўша сарғиш-малла костюм-шим. Наби бу либос билан жуда фахрланишини Парвона билар эди.

Кобулдан иш топмасдан аввал у Парвонага Маъсумага қарашда ёрдам берарди. Уззукун бўлма-са-да, қараб турарди. Аммо чидай олмади. Кобул унинг учун бир нажот бўлди.

Маъсума Наби келишига ҳар доимгидек тайёрланиб, сочларини тараб, кўзларига сурма тортди.